

Woorden
weten
alles

Woorden
weten
alles

Het verhaal
van het
Nederlands
in honderd
woorden

Ludo
Permentier

De Bezige Bij Antwerpen

Inhoud		Adresje	18
		Afspelen	20
Taal is een		Aperitief	22
landschap	7	Aqua leisure host	24
		Bak	26
Waarom ik		Ban	28
van taal hou	9	Beraadslaging	30
		Besmuikt	32
		Beu	34
		Bewonderaar	36
		Bewust	38
		Blaffetuur	40
		Bricoleren	42
		Conducteur	44
		Dach	46
		Dag	48
		Deuvekaters	50
		Diner	52
		Ding	54
		Doppen	56
		Druppel	58
		Eens	60
		Eigenlijk	62
		Essentieel	64
		Faire-part	66
		Fait divers	68
		Fakkel	70
		Fier	72
		Fout	74
		Fresjo	76
		Geire	78
		Hangman	80
		Hebbekik	82
		Heel	84

Heleboel	86	Pomologie	154
Herrekederre	88	Ramp	156
Hinder	90	Roses	158
Hoest	92	Schaats	160
Inbrekers	94	Schatten	162
Inwoners	96	Scrabble	164
Jumbo	98	Skeeleraar	166
Karamellenvers	100	Slachter	168
Kindjes	102	Smeer	170
Klem	104	Smeerlap	172
Klucht	106	Spek	174
Lat	108	Spooktrein	176
Life	110	Sportelen	178
Luisteren	112	Sprakeloos	180
Manier	114	Spruitjes	182
Mantel	116	Teflon	184
Mierenneuker	118	Toast	186
Moeskoppen	120	Toeken	188
Mogelijks	122	Tof	190
Mooi	124	Tram	192
Morrelen	126	Truut	194
Muziek	128	Uitsterven	196
Negeren	130	Vanaf	198
Niet	132	Verbazen	200
Nog	134	Volgende	202
Noodlot	136	Volkswagen	204
Ongeval	138	Voornaam	206
Opstappen	140	Vrienden	208
Opsteker	142	Walha	210
Papa	144	Ware	212
Plan	146	Zeker en vast	214
Plezant	148	Zevel	216
Poep	150		
Poepen	152	Register	218

Taal is een landschap

Taal, zegt de bioloog, is zuiver biologie. Wat het best aangepast is aan de omstandigheden, heeft de grootste kans om zich voort te planten. U bedoelt dat taal statistiek is, zegt de wiskundige. Het gaat om de macht van de grote getallen. Soms wordt er een consensus gevonden in het gemiddelde, soms is het *the winner takes it all*. Inderdaad, taal is geschiedenis, zegt de historicus. Wat we vandaag kennen, is het resultaat van botsingen die soms, maar niet altijd, door mensen worden veroorzaakt. Vergeet niet dat taal gegevensoverdracht is, zegt de communicatiewetenschapper. Zonder boodschap en resultaat zijn het loze klanken. Taal is wel degelijk klank, zegt de fonoloog. Daar is het allemaal mee begonnen.

Dit is geen wetenschappelijk boek over taal. Het is een verzameling wandelingen en observaties. Taal is voor mij een landschap. Het strekt zich uit zover het oog kan reiken, en de verscheidenheid tart de verbeelding. Er zijn planten en dieren, waterpartijen en fossielen. Sommige delen zijn ruig en weelderig; andere zijn door mensen gecultiveerd. Er lopen paden doorheen, die deels door de natuur zelf, deels door tuiniers zijn aangelegd. Je kunt deze wegen braaf volgen, maar je kunt ook je eigen weg banen, daar word je niet voor gestraft.

De honderd hoofdstukken in dit boek zijn honderd wandelingen. Ik laat me daarbij leiden door mijn nieuwsgierigheid, die geprikkeld wordt door een zin of een woord dat ik plots op mijn weg vind. Soms blijf ik stilstaan bij een onooglijk plantje, dat ikzelf talloze keren voorbij ben gelopen zonder het op te merken. Andere keren volg ik een spoor dat door wie-weet-welke voorganger is getrokken. Een enkele keer vind ik dat een agressieve plant beteugeld moet worden, en trap ik er bewust zo veel mogelijk van stuk, in het besef weliswaar dat ik ze nooit zal kunnen uitroeien.

Het is ons niet gegeven taal uit te vinden; we kunnen ze alleen ontdekken. De titel van dit boek, en van de rubriek in *De Standaard* waaruit het is ontstaan, wijst erop dat woorden kleine geheimen bevatten, die ons iets vertellen over onszelf, over de wereld waarin onze voorouders leefden, en de wereld van vandaag.

Die kennis haal ik niet uit mezelf; ze openbaart zichzelf aan de aandachtige observator. Een wand met naslagwerken helpt, moet ik toegeven. Daar vind ik een grote verzameling woordenboeken in, te beginnen met het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), niet alleen de moeder van alle Nederlandstalige woordenboeken, maar ook het grootste woordenboek ter wereld. Het staat in mijn boekenkast, ruim vier meter ingebonden delen, maar iedereen kan het gratis raadplegen via internet (gtb.inl.nl). Verder helpt mij de complete verzameling van de dikke Van Dale, nu ook beschikbaar op een usb-stick. Daarnaast verschillende etymologische woordenboeken. Ook hier weer: op papier, maar veel toegankelijker dankzij etymologiebank.nl. En voorts gespecialiseerde boeken en boekjes over dialecten, over eigenamen, over correct taalgebruik, over commercieel taalgebruik, over grammatica, over uitspraak... Zoals gezegd: een wand vol. Elke keer als ik daarin een antwoord zocht op een vraag, of steun voor een idee, vond ik tegelijk iets wat ik niet zocht, waardoor de nieuwsgierigheid levend bleef.

Bij het slot van dit voorwoord wil ik mijn lezers in *De Standaard* danken, onder meer voor de talloze vragen die ze me hebben voorgelegd, en tips die ze stuurden voor nieuwe stukjes. Ook de krant zelf, die me de kans gaf elke week op wandel te gaan in onze taal. En ten slotte mijn vrouw Gina, die mijn eerste lezeres was voor elk van deze teksten en ze streng, maar met liefde beoordeelde.

Waarom ik van taal hou

OMDAT TAAL
EEN WERELD SCHEPT

‘Na drie dagen regen hadden ze in huis zoveel krabben doodgemaakt dat Pelayo de ondergestroomde patio over moest om ze in zee te gooien, want hun pasgeboren baby had die nacht verhoging gehad en ze dachten dat het kwam van de stank van de lijkjes.’

Als ik ooit het plan uitvoer om voor mezelf een boekje samen te stellen met zinnen die me tot tranen toe kunnen bewegen, dan komt deze erin. Het is de eerste zin van een verhaal van de Colombiaanse schrijver Gabriel García Márquez. De titel van het verhaal is ook al om nooit te vergeten: ‘Een stokoude heer met enorme vleugels’. Omdat de kracht van de zin ook het werk van de vertaalster is, noem ik hier graag haar naam: Barber van de Pol.

Wat doet zo’n zin? Om te beginnen stuurt hij de lezer op reis door tijd en ruimte, waarna deze ergens landt bij een zee waar mensen Pelayo heten en in een huis wonen met een patio of binnenplaats. De zin staat in de verleden tijd, wat niet betekent dat de gebeurtenissen historisch zijn; eerder dat het om fictie gaat, zoals in het spel van kinderen die rollen afspreken: jij was de moeder en ik ging dood. Taal beschrijft niet alleen een wereld, het schept een wereld.

In die ene zin van Márquez worden gebeurtenissen aan elkaar geregen in een ritmische stroom die niet stilstaat bij het wonder. Dat is typisch voor Zuid-Amerikaanse literatuur. Een huis dat ingenomen wordt door krabben, een patio die onder water staat als het drie dagen heeft geregend – dat moet nogal regen geweest zijn – en de naïviteit van de radeloze ouders die denken dat je koorts krijgt van stank (of is dat ook zo; dan moet ook die stank buitengewoon intensief zijn geweest). Doordat het bijna ter-

loops wordt gemeld, hangt er een fataliteit in deze zin, die ook nog eens wordt versterkt door het tweemaal refereren aan de dood. Vooral bij de laatste woorden, waarin de zin zich na het golvende ritme neervlijt.

Op deze manier krijgt de fictieve wereld ook een diepere betekenis, en taal geeft je daar toegang toe. De noodlottigheid van deze eerste zin stroomt over in de wereld van de lezer. Dat gebeurt in boeken die ertoe doen. Situaties, verhoudingen en gevoelens die heel ver van je af staan, kun je via de literatuur op een andere manier bekijken als ze eenmaal goed zijn geformuleerd. Er zijn boeken en gedichten geschreven waarin je zelfs begrip gaat opbrengen voor moordenaars en pederasten. En ook aan de kant van de schrijver gebeurt er iets met die gevoelens als hij ze onder woorden brengt. Er moet gewerkt worden voor dat lukt. De dichter Herman de Coninck zei hierover: 'Taal is de hamer, om er gevoelens mee te smeden als ze heet zijn.'

OMDAT TAAL MENSEN VERBINDT

Een lezer die begrip leert op te brengen voor een pederast, dat is wel extreem. Het is al fijn wanneer iemand erin slaagt een boodschap over te brengen die verder gaat dan een afwezigheidsmelding in een mailbox. Maar ook dat is al een uitzonderlijke prestatie.

Wij leven allemaal onder onze eigen luchtdichte glazen stolp. We kunnen elkaar wel zien, en we kunnen gekke bekken trekken naar elkaar. We kunnen zelfs, na enig stommelen, tegen elkaar aanschurken, maar alleen met taal kunnen we echt contact leggen en elkaar iets vertellen. Als we dat niet hadden, hots ten we door het leven als de stalen knikkers in een flipperkast en botsten we tegen elkaar en tegen de realiteit aan op weg naar het bevrijdende gat op het eind van de rit. Dan was onze eenzaamheid absoluut.

Ik erken dat ook dieren interessante trucjes kennen. Het is bekend dat bijen door hun manier van ‘dansen’ de locatie van lekkere bloemen kunnen doorgeven aan bevriende bijen. Dat gaat dus een stuk verder dan de orang-oetang die zijn hand uitsteekt naar de banaan van een kind, en met dat gebaar te kennen geeft dat hij ook wel trek heeft. Het gaat ook een heel stuk verder dan de hond die geleerd heeft op een impuls van mensen, een geluid met een zekere intonatie erin, plat op de grond te gaan liggen of weg te stuiven op zoek naar een stok.

Menselijke taal is onvergelijkbaar veel krachtiger, en dat zit voor een groot deel in de flexibiliteit. Mensen hebben geleerd met keelgeluiden (waar ook sommige dieren weg mee weten, en vogels zelfs bewonderenswaardig veel) klankstromen te maken die precies door de combinatie en de volgorde betekenis uitdrukken. Die betekenis kan betrekking hebben op dingen die ver verwijderd zijn, of in het verleden of de toekomst liggen, die abstract of compleet verzonnen zijn.

Die betekenis moet de luisteraar er wel uit halen. Dat lukt alleen als hij bereid is samen te werken met de spreker, en daar zijn mensen, mede door de ontwikkeling van taal, steeds beter in geworden. Al houdt dat natuurlijk in dat we ook steeds beter hebben geleerd om elkaar tegen te werken.

OMDAT TAAL ONZE NAVELSTRENG IS

In het *Chronologisch woordenboek* somt Nicoline van der Sijs de oudste Nederlandse woorden op. Romeinse geschriften van tussen het jaar 107 en 300 bevatten drie plaatsnamen met een Nederlands element: *wad* (in de plaatsnaam Vadam, nu Wadenoijen in Gelderland), *twee* (in de provincienaam Tuihanti, nu Twente) en *trecht* (‘overvaart’, in de plaatsnaam Traiecto, nu Utrecht). Op de volgende Nederlandse woorden was het nog vijfhonderd jaar wachten. In een kopie van de *Lex Salica*, een wetboek uit

de tijd van Clovis, zijn notities opgenomen, glossen, in het Oudnederlands van de achtste eeuw. Daarin vinden we woorden als *geit, hengst, lam, os, vee, veulen, haan, vogel*.

Zeker, als je een fossiel in handen hebt van een zeediertje dat twee miljoen jaar geleden nog leefde, ga je duizelen. De woorden die ik opsom zijn nog geen 1500 jaar oud. Maar het zijn geen fossielen! Het zijn springlevende woorden, die we vandaag nog altijd gebruiken. Sterker nog: het zijn woorden die zich niet door modieus Frans of Engels hebben laten verdringen.

Taal is de navelstreng die ons verbindt met vorige generaties. Mensen die we nooit zullen kennen en van wie we geen foto of levensbeschrijving, en ook geen andere erfenis hebben gekregen dan onze woorden. Als je de bolster die om dagelijkse woorden heen zit, openbreekt, dan komen er soms wonderlijke inzichten naar buiten. Woordgeschiedenis en menselijke geschiedenis gaan hand in hand.

Etymologie lijkt soms op kijken in troebel water in de hoop de bodem te ontwaren. Soms komen etymologen ook niet verder dan gissingen. Maar het Instituut voor Nederlandse Lexicologie documenteert het Nederlands vanaf de zesde eeuw, en uit hun materiaal zijn interessante verhalen te destilleren.

Zo blijken bijvoorbeeld de *boer* en de *buur* uit dezelfde activiteit te zijn ontstaan, namelijk *bouwen*. Het verhaal gaat ook dat de *ciabatta* die we bij de bakker vinden, te maken heeft met de *savate*, een oude schoen in Picardië en met de Hollandse *schaats*. En *heersen* heette in Oudgermaanse talen *waldan*, wat nog altijd aanleiding geeft tot *geweld*.

OMDAT TAAL EEN BRON VAN KENNIS IS

Woorden weten alles, dat is de titel van dit boek. Ik heb die gekozen om duidelijk te maken dat niet ik het ben die veel weet (laat staan alles!), maar dat alles wat er te weten is, in woorden vervat zit.

We hebben woorden voor de wonderlijkste voorwerpen, handelingen, kenmerken. Met name het Nederlands is kampioen als het gaat om scheepvaartterminologie. Maar ook de taal van de molenaar, de landbouwer, de lederbewerker, en ja, ook de jurist, de boekhouder en de ambtenaar heeft haar eigen rijkdom. De dikke Van Dale zou geen kwart miljoen trefwoorden bevatten als die alleen zou gaan over de pakweg tien- tot twintigduizend woorden die een mens in zijn leven actief gebruikt.

En het interessantst van al zijn de kreten en verzuchtingen die we soms achteloos lanceren. ‘Amai nie!’ Je leert mensen kennen als je goed let op hoe ze formuleren. De taal van de manager, van de reclamemaker, van de overheid, van de bekende Vlaming of Nederlander, de taal waar we ons van bedienen als we geërgerd zijn, als we mensen willen kwetsen, de taal waarmee we gezelligheid oproepen of grappig pogen te zijn.

Mensen hebben de neiging om zich met taal af te zetten tegen ‘vijanden’, en tegelijk aansluiting te zoeken bij ‘vrienden’. Dat brengt nogal wat ergernis met zich mee, want het is soms wel prettig je te ergeren. Maar nog plezieriger en vooral interessanter is het na te gaan waarom mensen bepaalde manieren kiezen om zich uit te drukken. Waarom legt een nieuwslezer een intonatie in zijn zinnen die niemand anders gebruikt? Wat is het effect van een klein uitspraakverschil zoals *uiforie/euforie* op de manier waarop Nederlanders en Vlamingen elkaars taal waarderen? Hoe komt het dat in Nederlandse treinen *conducteurs* de kaartjes knippen, in Belgische *treinbegeleiders* en in Franse *contrôleurs* (terwijl de conducteur daar in de stuurcabine zit)? Verwondering en bewondering zijn de belangrijkste houdingen voor wie met taal bezig is.

OMDAT TAAL HET IDEALE WERKMATERIAAL IS

Taal is gratis. Je hoeft niet te betalen om Nederlandse woorden te gebruiken. Je mag ze zelfs naar je hand zetten: nieuwe samenstellingen of afleidingen maken, een eigen betekenis geven aan bestaande woorden, zinnen componeren die nog nooit iemand heeft neergeschreven of uitgesproken. Hoe onverwchter de formulering, des te beter ze werkt, zou je zelfs denken. We hebben hier niet een ‘goed’ en zelfs niet een ‘uitstekend’ of ‘grensverleggend’ idee; we hebben ‘een idee dat de trekvogels in ons land zal houden! Een idee waar de nonnen in de kapel duizend jaar voor hebben gebeden!’

De enige voorwaarde is dat je doelgroep je begrijpt. Soms is die doelgroep één persoon – en dat kun je dan nog zelf zijn ook. In dat geval is de voorwaarde snel vervuld. Voor een veelkoppig publiek moet je meer inspanning doen. Maar dat is juist het plezierige. Een gedachte helder, beknopt en mooi formuleren is een bevredigende bezigheid. Ik dacht dat het diezelfde Herman de Coninck was die beweerde: ‘Er is niets zo mooi als gaan vrijen en geschreven hebben.’

Een worsteling is het soms, omdat taal weerbarstig is. Op het oppervlak ervan drijven dagelijkse woorden die zodanig in de zon zijn vershoten en door vogels zijn bescheten dat ze hun kleur grotendeels hebben verloren. ‘Ik vind het leuk.’ ‘Ik heb zoiets van: ik wil dit niet.’ ‘Als ik maar mijn ding kan doen.’ ‘Een stukje dan toch.’

Wie zichzelf daarvan weet te verlossen, en op zoek gaat naar authentieke bewoordingen, vindt soms bondgenoten in oudere generaties. Waarom gebruiken we altijd *vaak* en zelden nog *dikwijls*? Waar is het woord *bijkans* naartoe? Waarom wordt er altijd *gestopt* en nooit meer *uitgescheiden*? Waar verkopen ze nog *treinkaartjes*, *reiskaartjes*, *biljetten*, *plaatsbewijzen*, *toegangskaartjes* in plaats van *tickets*? Ik ben een groot verdediger van

het bijna uitgestorven woord. De taal mag op leeftijd zijn voor mijn part, als de gedachte maar fris is.

Creativiteit met taal wordt bijna altijd beloond. Je kunt je de voldoening voorstellen van de copywriter die naar huis gaat terwijl hij op kantoor voor een aardappelverwerkend bedrijf de slogan 'Schatjes van patatjes' heeft bedacht. Of voor een koffiebranderij 'Wij hebben een boontje voor u'. Of voor een verkeersveiligheidscampagne 'Bob/helm op/fietsverlichting, daar kun je mee thuiskomen'. Maar je hoeft geen professional te zijn om iets blijvends te verzinnen. Wie zijn kinderen een fraaie voornaam geeft, bewijst hun een dienst voor het leven. En hoeveel mensen hebben al geen troost gevonden in een kaartje dat meer bevat dan een doordeweeks cliché?

Ik kom, zoals altijd als ik een wandeling maak, graag terug bij de plaats waar ik ben vertrokken. Bij het verhaal van Gabriel García Márquez, 'Een stokoude heer met enorme vleugels'. Dat is voor mij ook de Nederlandse taal. Ze is oud, ze verdient het respect dat je betoont aan een heer, maar ze heeft enorme vleugels. En ze vliegt nog elke dag alle kanten uit.

Het verhaal
van het
Nederlands
in honderd
woorden

Adresje

*‘De stad waar je de zee ruikt, waar fietsers
heersen en waar fijne eet- en winkeladresjes
alomtegenwoordig zijn.’ (De Standaard)*

Vertrouw geen mensen die meer dan tweemaal per uur een verkleinwoord gebruiken. Als de autohersteller zegt dat hij het *rekeningske* zal opsturen, zoek dan gauw een bijbaan om het te kunnen betalen. Wanneer de bankier zegt dat hij een mooi *productje* heeft voor je spaarcenten, maak er maar meteen een kruis over. Betaal nooit een *voorschotje* zonder nadenken, want de meubels die je bestelt, komen ten vroegste volgend jaar van de fabriek en dan nog in een andere kleur ook. Een kok, ten slotte, die zegt dat de *groentjes* overgoten zijn met een *mosterd-sausje*, die heeft er even tevoren met zijn ongewassen fikken in zitten woelen terwijl zijn zweet in de potten drupte.

‘Ik ben een volwassen man van één meter vijfentachtig’, schreef een lezer me. ‘En de verpleegster vroeg me of ze mijn *rugske* moest inwrijven, of ik mijn *tandjes* wilde uitnemen en mijn *brilleke* afzetten.’ Zo spreken ze in een ziekenhuis tegen een man die hun vader had kunnen zijn, en dan ook nog een van het type XXL. Dat toontje schijnt bij de opleiding te horen. ‘En zullen we dan nu onze *boterhammetjes* opeten voor we weer in het *bedje* gaan?’

Taal, durven mensen weleens te denken, is een middel om met klanken je gedachten over te brengen. Dat is maar een klein deel van de waarheid. Taal is in de eerste plaats een middel om iets over jezelf te zeggen, want dat doen we nog het liefst van al. En mensen die spreken in verkleinwoorden, tonen onmiskennbaar waar ze thuishoren: tussen de Playmobil.

Bewust of onbewust leg je ook je kijk op de wereld in elke zin die je produceert. Taal is zelfs een middel om vat te krijgen op die wereld, je luisteraar of lezer inbegrepen. Door iets te noe-

men spreek je een bezwering uit. Zo'n norske man die moppert als hij zijn onderhemd moet uittrekken voor een onderzoek, spreek je aan als een baby. Ik kan me voorstellen dat dat soms helpt.

Ik heb er niets tegen dat een kleine vent een *ventje* genoemd wordt, en een tuin van anderhalve vierkante meter een *tuintje*. Het verwondert me ook niet dat woorden die van zichzelf al iets kleins uitdrukken er nog eens een verkleinende uitgang achteraan krijgen, zoals een *beetje*, een *kruimeltje*, een *slokje*, de *kleintjes*.

Maar dat we tegenwoordig overal met verkleinwoorden om de oren geslagen worden waar ze ons iets willen opdringen, vind ik hoogst irritant. Ze misbruiken de mogelijkheden van onze taal om dingen sympathieker te maken dan ze zijn. Ze hopen dat we ons thuis zullen voelen in pseudogezellige winkels, cafés en restaurants die ze hun eigen bekrompenheid meegeven. Het Wolwinkeltje, het Kelderken, het Frituurtje. Mij niet gezien. *Salukes en mercikes*.

Afspelen

'Waarom moest het volledige treinverkeer, ook het reizigersvervoer, een hele dag worden lamgelegd voor een conflict dat zich bij de goederenafdeling B-Cargo afspeelt?' (De Standaard)

Telefoon van een Nederlandse journalist. Of ik hem aan een paar ideeën kan helpen, want hij schrijft een stuk over taal. Daarin wil hij de verschillen tussen het Nederlands in Nederland en dat in Vlaanderen in kaart brengen. En hij zoekt daarvoor woorden die bij ons een andere betekenis hebben dan bij hem.

Daar hoeft ik niet lang over na te denken. Ik heb zelf meer dan eens misverstanden gehad door die betekenisverschillen. Toen mijn vorige baas me zei dat ik iets *voortvarend* had aanpak, beschouwde ik dat als een verwijt. Terwijl het als een compliment bedoeld was: *voortvarend* betekent in het Noorden namelijk hetzelfde als 'energiek en doortastend'. Als ik zei dat ik *straks* iets ging doen, stond diezelfde man al te trappen om het resultaat te zien. Want *straks* betekende voor hem 'onverwijd', terwijl ik wilde zeggen dat ik eerst nog iets anders te doen had.

Nog meer voorbeelden. Wat je over je voet trekt, is bijna overal in Vlaanderen een *kous*. In Nederland wordt het onderscheid gemaakt tussen een *kous* en een *sok*. Een man met kousen zou daar een travestiet kunnen zijn. En nog eentje uit de huishoudelijke sfeer: wat wij een *pan* noemen, is in Nederland een *koekenpan* of een *steelpan*. Wat Nederlanders een *pan* noemen, noemen wij een *pot*, vandaar de *potten en pannen*. En ten slotte uit diezelfde keuken: wat Vlamingen een *pollepel* noemen, is in Nederland een *soeplepel*. Wat wij een *soeplepel* noemen is daar een *eetlepel*. En wat wij een *houten lepel* noemen, is boven Wuustwezel een *pollepel*. Simpel, toch?

‘Ja,’ zegt die man, ‘maar ik had graag wat sappiger voorbeelden gehad. Klopt het bijvoorbeeld dat *poepen* bij jullie een woord is voor seks?’

‘Nja,’ zeg ik schoorvoetend. ‘Het is zeker niet wat je tegen je vriend of vriendin zou zeggen. Het is meer iets voor puber-moppen.’

‘En *afspelen*,’ dringt de Hollander nog aan, ‘dat is toch ook een vies woord bij jullie? Dat is toch masturberen?’

Het doet me denken aan die mop over een psychiater die een patiënt allerlei vlekken op papier toont en vraagt wat ze voorstellen. ‘Allemaal blote vrouwen’, zegt die gek. De dokter zegt: ‘Hm, jij lijkt me wel zwaar door seks geobsedeerd.’ Waarop de patiënt: ‘Ik? Wie heeft er al die vieze plaatjes in zijn bureau?’

Ik ben altijd nieuwsgierig naar de manier waarop mensen de dingen benoemen, en hoe ze daar iets van zichzelf in leggen. En als je iemand hoort praten met woorden die je zelf nooit zou gebruiken, dan ga je toch altijd weer wat scherper luisteren, vind ik. Maar als ze de typisch Vlaamse woordenschat terugbrengen tot andere woorden voor ‘kak’ en ‘pis’ en ‘seks’, dan hebben ze er daar in het kille Noorden nog altijd niets van begrepen.

Aperitief

'Realiteit is het aperitief van fictie.'
(reclamespotje op Canvas)

Reclameslogans zijn op hun mooist als er geen koopverplichting aan vastzit. Als ze je niet gijzelen tot je in de buidel tast om te voldoen aan een plots opduikende, maar nooit eerder gevoelde levensbehoefte. Een slogan wordt poëzie als je geen flauw idee hebt waar het over gaat, zoals wel vaker met poëzie het geval is.

Een prachtig voorbeeld is te zien in een reclamespotje voor en na elk televisiedrama op Canvas: 'Realiteit is het aperitief van fictie.' Geef toe, dat kan op van alles en nog wat slaan: een dvd-box met alle afleveringen van *De Kampioenen*, een tentoonstelling van surrealisten, een datingsite, een uitvaartverzekering, hallucinogene paddenstoelen. Je kunt hem ook omkeren en dan is het net zo artistiek: 'Fictie is het aperitief van de realiteit.' Of: 'Een aperitief is de realiteit van fictie.' Of: 'Realiteit is de fictie van het aperitief.'

Doorgaans krijg ik de kriebels van grijsgedraaide reclamespotjes op tv. Maar voor deze maak ik graag een uitzondering, juist vanwege die slogan. Voor de rest gebeurt er weinig. Je ziet drie stijlvolle mensen – een dame en twee heren – bij een tafel met enkele glazen, een fles bier en enkele hapjes. Een driehoeksverhouding zo te zien, maar een onbesliste, want de drie stralen een beschaafd geluk uit. Misschien wordt dat anders als de fles leeg is. Daar zit dan ook de sleutel tot het drama: het gaat om het bier. Leffe, in dit geval, een bier dat volgens het spotje met liefde wordt gebrouwen.

De brouwer wil zijn product graag 'op de markt zetten' als aperitief. Dan drink je het uit kleine glaasjes voor het eten in een sfeer van vriendschap en comfort, zoals die drie. Kan best plezierig zijn, maar de realiteit is prozaïscher. Het woord *aperitief* komt, via het Frans, uit het Latijn. *Aperitivus* was een bij-

voeglijk naamwoord, afgeleid van het werkwoord *aperire*, ‘openen’. Een drankje, meer bepaald een medicijn, was *aperitivus* als het de darmen opende. Ik weet niet of Leffe het graag leest, maar een aperitief is in oorsprong een purgeermiddel. Ook bij voorkeur in kleine glaasjes geserveerd.

De andere elementen in de slogan van Leffe zijn de fictie en de realiteit. Fictie, omdat het spotje tegen feuilletons aan wordt geplakt, hoor ik u zeggen. Maar misschien ook fictie omdat Leffe, zoals meer soortgelijke bieren, in zekere zin op fantasie berust. Het ziet eruit als een bier dat door onbespoten monniken uit naastenliefde en voor eigen gebruik wordt gebrouwen volgens recepten die de oude abt op zijn sterfbed in het oor van zijn opvolger fluistert. Maar het bier wordt in Leuven gemaakt door de multinational AB InBev en waarschijnlijk moeten de paters van Leffe het zelf ergens gaan kopen als ze het willen drinken.

Misschien zou dat ook een gepaste slogan zijn: ‘Dit aperitief kiest fictie boven realiteit.’

Aqua leisure host

*‘De nieuwe naam maakt nieuwsgierig en
daagt medewerkers en toekomstige medewerkers uit.’
(npz-nrz.nl)*

Vorige week kwam ineens het Nationaal Platform Zwembaden (NRZ) boven water. Dat is de instelling die in Nederland zwemdiploma's uitschrijft. Ze vond zeker dat ze te weinig in het nieuws kwam, en schoot daarom een persbericht de wereld in: wil iedereen in 't vervolg *aqua leisure host* zeggen tegen de badmeester?

Als u dat probeert te vertalen, komt u tot zoiets als 'vrijetijdswatergastheer'. Het Engels wordt weer eens misbruikt om iemands status op te pompen, en de initiatiefnemers geven dat zelfs toe. Een badmeester doet tegenwoordig veel meer dan onhandige of brutale zwemmers in de gaten houden, zeggen ze op hun website. Een zwembad is een plaats waar mensen hun vrije tijd doorbrengen terwijl ze 'werken aan hun gezondheid'. Zo'n man of vrouw met een fluitje, in korte broek en slippers, moet een 'allroundmedewerker' zijn, die diverse groepen mensen kan 'begeleiden'.

Kortom: dit is belachelijk. De badmeester of badjuf verdient meer respect dan dat. Zo'n ronkende titel suggereert dat niet bekend mag worden waarmee iemand de kost verdient. Een beetje zoals de *hairstylist* die niet kan uitleggen waarom hij dubbel zo duur is als de kapper om de hoek.

Ze willen er allemaal een beetje bij lopen als een *manager*, een *executive*, ten minste als een *senior officer*. Nu is dat een extraatje voor de werknemer. Die krijgt een hongerloon, maar mag zichzelf wel *customer service assistant* noemen, in plaats van telefoniste van de klachtendienst.

Tegelijk devalueert het chique woord. Neem nu de *manager*. Die is al langer in het Nederlands bekend dan je zou verwach-

ten. Het woord staat al sinds 1914 in de dikke Van Dale. Toen was *manager* een synoniem voor *chef, bestuurder, leider*. Inmiddels kun je bestuurder zijn van om het even wat, want in de nieuwste Van Dale staan onder meer *kantoormanager, pr-manager* en zelfs *rayonmanager*. Er is in een Brusselse winkel al een *turnstile gate manager* gesignaleerd. Die wrikt u weer los als u met te veel pakjes tegelijk door het draaihek wilt komen.

Zelfs de *managerziekte* is gedevalueerd. De term duikt voor het eerst op in 1961 als 'ben. voor ziekteverschijnselen (bep. van hart en kransslagaderen) die zich veel voordoen bij personen die als leiders van grote bedrijven onder voortdurende hoge druk werken, en die vaak tot een plotselinge voortijdige dood leiden'. In de nieuwste druk zegt Van Dale ronduit de waarheid: 'ben. voor ziekteverschijnselen (bep. van hart en kransslagaderen) die zich (naar een onjuist gebleken indruk) vooral zouden voordoen bij personen die als leiders van grote bedrijven onder voortdurende hoge druk werken, veel alcohol en tabak gebruiken en weinig lichaamsbeweging hebben, en die vaak tot een plotse-linge voortijdige dood leiden'.

Bak

*Je weet niet waar je aan begint, zei hij altijd.
Het zal heel moeilijk zijn om aan de bak te komen.'*
(De Standaard)

Hun haar staat overeind met gel, ze dragen pakken met te brede schouders en te glimmende schoenen. Ze spreken luid en voor hun beurt. Ze zijn jong en willen zo spoedig mogelijk *aan de bak komen*. Daar moet je naar 't schijnt *voor vechten, voor gaan, voor knokken*, want de concurrentie is onverbiddelijk.

Aan de bak komen is méér dan 'je brood verdienen'. Voor veel mensen is het een levenstaak. Het betekent zoveel als 'laten zien dat je er bent' of 'laten zien wat je kunt'.

Om te illustreren waar de uitdrukking vandaan komt, prikken we die yuppies een wat grotere ring door hun oorlel, we binden ze een zakdoek om het hoofd, trekken ze een hemd aan met witte en rode strepen, en pakken hun gsm af voor een stel sein-vlaggen. We zitten op een galjoen in volle zee.

De *bak* is de plaats op het voordek waar een houten kuip met warm voedsel klaarstaat. Vraag me niet naar het recept; u wilt er niet eens aan ruiken. Een groep matrozen die samen een dienst hebben uitgemaakt, trekt naar die bak om te eten. Dat gaat gepaard met het gebruikelijke tumult. Ze spreken luid en voor hun beurt, ze maken ruige grappen. Er wordt gemorst met rum en soms krijgt er eentje klappen, waar de anderen dan om lachen met open monden vol rotte tanden.

Uitdrukkingen als *stilte aan de bak* en *geen slag aan de bak krijgen* komen daarvandaan. Wie *niet aan de bak* komt, krijgt geen eten. De sul die gestraft of uitgestoten wordt, mag ook niet samen met de anderen graaien in de trog, en moet *schaffen aan bak nul*: apart eten, vaak in het secreteet. Iemand die nog bezig is geweest tijdens de maaltijd van de anderen en die dus later aan de bak komt, wordt een *ketelaar* genoemd. Er bestaat nog een

uitdrukking *daar kun je ketelaar van blijven*, wat betekent dat je naar iets mag kijken, maar aankomen niet.

Er is waarschijnlijk geen verband met *bakboord*, want dat komt van het Middelnederlandse woord *bac*, wat 'rug' betekende. *Bakboord* is de kant waar de schipper met zijn rug naartoe stond toen het roer nog niet aan de achtersteven, maar aan de rechterkant van het schip te vinden was. En het *bakbeest* komt al helemaal niet van het schip, maar uit de varkensstal, waar de volwassen zwijnen dicht bij de voerbak het dikst worden.

Aan de bak komen is dus een oude Nederlandse uitdrukking uit de scheepvaart. Maar vandaag de dag is ze alomtegenwoordig. Onlangs kwam Madonna volgens de krant 'nog eens vol aan de bak'. Was Madonna niet die zangeres die bakken kritiek over zich heen kreeg? Maar die toch altijd voor een volle bak speelde? En waar al die hunkerende fans ketelaar van konden blijven?

Ban

'Duitsland is volledig in de ban van een opmerkelijke strafzaak tegen een bekende tv-weerman.'
(De Standaard)

Bent u deze maand nog in Duitsland geweest? Vertel me of u iets gemerkt hebt aan de mensen daar: staan ze op straathoecken in groepjes tegen elkaar te fluisteren, schuifelen ze lichtschuw van portiek tot portiek, of lopen ze weer leuzen schreeuwend door de straten? Ik hou mijn hart vast als Duitsers allemaal samen ergens van *in de ban* zijn.

Meer dan eens heb ik zelf tot zo'n bevolkingsgroep behoord. Meestal lees ik dat in de krant. Plaatselijke correspondenten van populaire bladen hebben daar immers een betere neus voor dan ik. Soms is mijn dorp in de ban van een kermis of stoet die eraan komt, terwijl ik mijn buurman toch gewoon zijn bloemenperk zie wieden alsof er nog een morgen komt. Nu al enkele weken zijn we met z'n allen in de ban van verschillende zaken tegelijk, zoals de zaak-Vangheluwe, de regeringsonderhandelingen, de oorlog in Afghanistan, de moskee die er in New York zou moeten komen op de plek waar het WTC is neergehaald. Het woord *ban* is niet uit de pers te bannen.

Nu geef ik grif toe dat ik vaak denk aan pedofilieslachtoffers. Hun verhalen laten me niet koud en ik ben nieuwsgierig naar de reactie van de kerk en de overheid. Maar het belet me nog altijd niet om vrij normaal te functioneren. Die *ban* valt voorlopig nog mee.

Het woord heeft een interessante betekenisverandering ondergaan. *Bannen* kenden we al in het jaar 1000. Toen betekende het 'spreken'. Later werd dat 'recht spreken' en 'wetten afkondigen'. Een *ban* was dus eerst een oordeel. Toen evolueerde het naar 'straf', nog later naar 'rechtsmacht van een vorst' en 'gebied van die rechtsmacht'. *Verbannen* was dan wegzenden uit dat gebied.

In het Duits was het woord *Bann* ook ‘betovering’ gaan betekenen, en dat is in de negentiende eeuw in onze taal overgenomen. Sindsdien is er een merkwaardige paradox: *in de ban van de kerk* is ‘erdoor verstoten’, *in de ban van de ring* is ‘erdoor aangetrokken’.

In de journalistiek (elders gebruiken we zulke kreten niet) zegt men vaak dat een hele mensenmassa ergens van in de ban is. Op z’n minst gaat het dan om een stad waar reuzen in een stoet doorheen lopen of waar zeilschepen aanleggen. Maar vaker nog gaat het om een heel land. Zo is India volgens persberichten ‘helemaal in de ban van een hiphopdanser zonder benen’. Voor mijn ogen zie ik fakirs zichzelf doorboren met roestige spijkers, puur uit hysterie.

Als een individu ergens van in de ban is, dan is het rijp voor de psychiater of erger. Ik maak me dan ook zorgen over de anders nogal bezadigde radioreporter Lucas Vanclooster, die in een reportage over de Open Monumentendag in Wallonië ging kijken naar een herstelwerkplaats voor treinen en het woord ‘ongelooflijk’ liet vallen, wat op de website deredactie.be vertaald werd in een spannende kop: ‘Vanclooster in de ban van OMD in Wallonië’. Daar kan natuurlijk geen pedofilieverhaal tegenop.

Beraadslaging

*'Termen die niet tot de standaardtaal behoren,
zijn voorzien van een asterisk.'* (Peter Debrabandere)

Zouden we beter af zijn als onze taal geen stempel droeg van onze herkomst? Leraren Nederlands zeiden dat vroeger: 'Je moet zo spreken dat niemand kan horen dat je een Limburger bent, een Vlaming, een Brabander of een Belg.' 't Is dat ik altijd pas weet wat ik moet antwoorden als het te laat is. Want ik had toen moeten voorstellen die hele Nederlandse les maar af te schaffen en over te gaan op het steenkolenengels dat de wereld aan het veroveren was. Daar kun je jezelf helemaal achter wegstoppen!

We spreken Nederlands en geven dat door aan onze kinderen, omdat we vinden dat die taal past in ons leven. In onze taal leggen we een stukje van onze identiteit. Daarom gebruiken jongeren graag straattaalwoorden, en juristen graag wendingen uit de rechtszaal. De pastoor laat zelfs horen dat hij pastoor is. Hij heeft daarvoor een intonatie die meer zalft dan die van de kroegbaas op hetzelfde kerkplein.

Dat mag tegenwoordig. Vroeger moest je in de taalles eigenheden afleren, nu wordt variatie in taal gezien als een kwaliteit.

Door die mentaliteitsverandering durven weinigen het nog aan om over taalnormen te spreken. Want die houden natuurlijk in dat je je eigen Nederlands gaat aanpassen aan wat anderen goed vinden. Peter Debrabandere, hoofdredacteur van het blad *Neerlandia/Nederlands van Nu*, durft dat nog wel. Hij heeft een 'normatief woordenboek' samengesteld, *Taal in het onderwijs*. En zelfs hij erkent dat er binnen de standaardtaal gelijkwaardige Nederlandse en Belgische varianten bestaan. Zo aanvaardt hij dat in Vlaanderen *aanpassingsklassen* en *brugklassen* bestaan, terwijl Nederlanders die *schakelklassen* noemen. En zeker een woord als *bosklas*, waar Nederlanders geen alternatief voor hebben, kent hij bestaansrecht toe.

Maar als ik het boek doorneem, sta ik toch te kijken van een heleboel adviezen. Volgens hem mogen er geen *deliberaties* meer gehouden worden, maar *beraadslagingen*, terwijl ook Nederlanders dat laatste woord niet gebruiken op school. We mogen ook geen bladen meer met een *papierklemmetje* bij elkaar houden. Dat moet een *paperclip* zijn. Een *schooluitstap* kan niet, want je hoort *schooluitstapje* te zeggen. *Schoolgeriefen* *schoolgerei* moeten worden uitgeroeid; we gebruiken alleen nog *school-artikelen*. Leraren mogen geen *wedde* meer krijgen, maar een *salaris*. Gooi die *fluovestjes* weg; draag *veiligheidshesjes*. De *pennen-zak* noemen we vanaf nu *schooletui*. En zo kan ik nog lang doorgaan. Ik doe dat niet, Peter Debrabandere wel, 148 bladzijden lang, tot de lezer wel moet denken: wat een beroerde brabbelaar ben ik toch in mijn eigen moedertaal.

Besmuikt

'Daar werd een beetje besmuikt omheen gedrenteld.'
(Erwin Mortier)

Yes, we hebben een conflict! Minister van Cultuur Joke Schauvliege feliciteert de schrijver Erwin Mortier met de AKO Literatuurprijs voor zijn boek *Godenslaap*. En laat Mortier nu de polemist zijn die diezelfde minister 'Schouwvliegje' heeft genoemd omdat ze naar het amateurtheater was geweest in haar gemeente.

Zoiets laat de redactie van een actualiteitenshow op Canvas niet liggen. Vonken en solferstank gegarandeerd, zeker als de presentator de hele tijd olie op het vuur gooit en de twistende partijen alleen ruimte geeft voor kwetsende slogans. Hanengevechten zijn al lang verboden, maar dit mag, want het gaat om mensen.

Dat de 'confrontatie' tussen Erwin Mortier en Joke Schauvliege bij Phara De Aguirre dan toch interessante denkbeelden opleverde, hebben we te danken aan Mortier, die heus meer kan dan schieten met scherp. Ik onthou vooral zijn trots op wat Vlaamse auteurs met hun taal doen. Daar is ook in Nederland veel bewondering voor. Een criticus had daar zelfs in een krant gepubliceerd dat Belgen beter schrijven dan Nederlanders. Mortier had die man gevraagd waarom Belgen dan nooit een literaire prijs krijgen in zijn land en constateerde dat daar dan 'een beetje besmuikt omheen werd gedrenteld'.

Dat is wat je noemt de proef op de som. Er werd *besmuikt omheen gedrenteld*. Proeft u even deze woorden en zie voor u hoe de bobo's van het literaire establishment proberen weg te komen met een smoes die ze zelf niet geloven.

Besmuikt betekent volgens Van Dale 'in stilte, geniepig'. Je kunt bijvoorbeeld besmuikt lachen. Dat is bijna de enige combinatie die nog voorkomt in de krant. *Smuik* was lang geleden een nevenvorm van *smook*, waarin we dankzij het Engels nog

altijd 'rook' herkennen. *Besmuikt* is dus 'in nevelen gehuld'. Het werkwoord *smokkelen* komt ook van die stam. De voorloper van Van Dale, het *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal* van de gebroeders Calisch (1864), kende de woorden *smuik* en *smuig* in de betekenis 'schuilhoek', de uitdrukking *ter smuig* met de betekenis 'verborgen, verholen', en het werkwoord *smuigen*, wat betekende 'heimelijk snoepen, zich te goed doen'. Maar niet *besmuikt*. Dat komt pas in 1898 in het woordenboek en de verklaring was toen 'in stilte, geniepig'.

Erg populair is het woord nooit geweest. In 1900 schrijft de redacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) dat het weleens gehoord wordt in de buurt van Leiden. Fijn volk, daar. In het tijdschrift *Onze Taal* vraagt een lezer in 1941 of het woord nog wel bestaat, en de redactie antwoordt: 'Wij zouden zeggen van niet; wie het gebruikt loopt de kans niet verstaan te worden.'

Prachtig dat we schrijvers hebben als Erwin Mortier, die zo'n haast vergeten woord uit onze taalschat kan plukken en kan tonen hoe fris het is gebleven. Hij verdient volgens mij de AKO Literatuurprijs dubbel en dik en ik had de indruk dat onze minister hem wel degelijk heeft verstaan.

Beu

'Ik was het beu om een fortuin te betalen voor de huur van ongezellige kantoren.' (Marc Punt)

Lang moet ik niet nadenken als u mij zou vragen wat ik het lelijkste Nederlandse woord vind: *beu*.

Het klinkt als een natte dweil die je op een stenen vloer laat vallen, en het is even inspirerend. Noormannen vinden hem misschien wel lekker, die *eu*, maar hij is toch niet het toppunt van wat het Nederlands aan muzikaliteit te bieden heeft. Het kan geen toeval zijn dat *beu* een van de zeldzame woorden is die eindigen op *eu*, op de *reu* en de *keu* en nog een handvol andere na, die dat overigens wel *sneu* vinden.

Zelfs het uiterlijk lijkt nergens naar, met een medeklinker die omhoogsteekt aan het begin en dan die twee kleine klinkertjes erachteraan. *Bed* biedt een veel mooiere en ook gezelliger aanblik.

Ten slotte is ook de betekenis geen feest. Je wilt niet achter elk hoekje iemand tegenkomen die zegt dat hij het beu is. Als ik al iets beu ben, zijn het wel mensen die iets beu zijn.

Wat betekent dat, *iets beu zijn*? Volgens de woordenboeken 'meer dan genoeg van iets hebben (gehad)'. Vroeger was dat letterlijk: te veel gegeten of gedronken hebben. Je was toen *beu van iets*. Van onmenselijke hoeveelheden pannenkoeken bijvoorbeeld. Of Westmalle. Voor die letterlijke betekenis hebben we vandaag de dag het woord *zat*, dat ook een figuurlijke kant heeft: *iets (spuug)zat zijn*.

Het gebruik van *beu* is intussen verbreed. Dat ging ongeveer zo. Als je elke dag gebakken lever met spruitjes op je bord krijgt, dan ben je dat op het eind van de week beu. Als je directe collega elke ochtend hetzelfde grapje uithaalt met de secretaresse, dan word je die collega beu. Als Marc Punt het beu is huurgeld te betalen, betekent dat niet dat hij al meer dan genoeg heeft

betaald. Wel dat hij het idee niet langer verdraagt zijn mooie geld te moeten afgeven aan de huur.

De oorsprong van zo'n simpel woord als *beu* is in nevel en mist gehuld. Er bestaan geen geschreven bronnen van voor het jaar 1600, waarin het wordt aangetroffen. Waren de mensen voor die tijd nooit iets beu? Dat kan haast niet. *Beu* is nu een bijvoeglijk naamwoord, maar kan zijn carrière begonnen zijn als een los kreetje, een tussenwerpsel zoals *bah* en *boh*. Er bestond overigens in de veertiende eeuw al een woordje *boy*, dat toen al wees op een slecht humeur. '*Het hevet mi boy* (ik ben ontstemd)', zei je baas als je te lang in de koffiehoek stond te kletsen. En de uitdrukking *hem boy maken* betekende 'zich boos maken'.

Het enige waar *beu* goed voor is, is om het geluid van koeien weer te geven in stripverhalen. En dan nog. Ik woon op het platteland en mijn achterbuurvrouwen zijn koeien. De hele zomer staan die op een dieet van gras, maar ik heb ze nog nooit *beuend* horen klagen dat ze daar meer dan genoeg van hebben gehad. Ze zeggen dan liever: 'Mmmmoeoehhh!'

Bewonderaar

*'Ceyssens vond het bewonderenswaardig dat
een fabriek in deze woelige tijden toch tegen
de stroom in wou varen.'* (De Standaard)

De dochter van een van mijn nichtjes vindt niet dat ze veel inspanning hoeft te doen voor school. Haar moeder heeft daar zo haar eigen mening over en probeert het meisje te overtuigen met het argument dat ook op ons weinig indruk maakte toen we zeven waren: je moet het doen voor later, om iets heel knaps te worden. Luna Lore (zo heet deze schat) heeft daar een ontwapenend antwoord op. 'Ik denk niet dat je heel veel moet kunnen voor wat ik wil worden.' En wat dat dan wel mag zijn, wil mama weten. 'Wereldbewonderaar!'

Laat Luna Lore maar groeien, denk ik dan. Wie zijn doel in het leven zo scherp voor zich ziet liggen en daar ook nog een woord voor verzint, die haalt het wel.

Wat is dat eigenlijk, bewonderen? *Beantwoorden* is ergens een antwoord op geven, *bebossen* is ergens een bos planten, *begraven* is iemand een graf geven. Wat doen we met het wonder als we *bewonderen*?

De Hollandse taalkundige, advocaat en dichter Willem Bilderdijk (1756-1831), die naar het schijnt een slecht karakter had, zag geen verband met *wonder*, maar met *wond*. Het ging om een 'gevoel van getroffenheid'. Hij vond overigens dat *bewondering* maar uit onze woordenschat geschrapt moest worden. *Iets bewonderen* noemde hij volstreckte onzin, in tegenstelling tot *verwonderen*. *Zich verwonderen* kon door de beugel, omdat de 'wond' dan door eigen toedoen bij iemand terechtkomt. Het is toch ook *zich verheugen* en *zich verblijden*, voerde hij aan. Maar *iets bewonderen* zou zijn 'een voorwerp met wonden overtrekken' en dat vond hij even gek als zeggen dat een zwaard 'bekwetsuurt'.

Ik betwijfel of Bilderdijk gelijk had toen hij zei dat *bewondering* mensen *verwondt*. Zijn banvloek heeft – zoals vele banvloeken in taalzaken – niets uitgehaald, en dat is maar goed ook. Ik zou het spijtig hebben gevonden als we vandaag de dag geen *bewondering* hadden gekend.

Volgens Van Dale is *bewonderen* ‘met eerbiedige of goedkeurende verbazing beschouwen’. Van dat *verwonden* van Bilderdijk geloof ik niet veel, maar die *verbazing* van Van Dale bevalt mij wel. Echte bewondering heb je voor iemand die iets doet wat je niet had verwacht. Dat Luna Lore zulke diepzinnige uitspraak doet, verbaast en verwondert mij en dus heb ik er bewondering voor.

Bewondering en *verwondering* liggen dicht bij elkaar, warmpjes op dezelfde hersenkwab. Als die verschrompelt en je kunt je niet meer verwonderen, dan gaat ook je bewonderingsvermogen dood. Terminaal is deze degeneratie als je alleen jezelf nog bewondert. Daarna gaat het snel bergaf.

Luna Lore heeft nu al besloten de andere kant op te gaan: ze wil bewondering opbrengen voor alles wat ze in de wereld nog kan tegenkomen. Daarmee toont ze dat ze nu al is wat ze wil worden.

Bewust

'De VRT heeft er bewust voor gekozen samen te werken met externe productiehuisen.' (De Standaard)

Bent u misschien getrouwd terwijl u in coma lag? Of hebt u een huis gekocht terwijl u diep lag te slapen? Volgens mij kan dat niet. Om te kunnen kiezen heb je bewustzijn nodig. Waar komt dan dat overbodige *bewust kiezen* vandaan?

'Gent heeft er bewust voor gekozen om de schoolspotters in de schoolomgevingen in te zetten.' 'Het jeugdhuis blijft bewust kiezen voor een kleinschalige aanpak.' 'Ik kies bewust voor vrouwen.' De kranten staan er vol van en je hoort het elke dag op radio en tv.

Soms kun je een beslissing nemen met consequenties waar je je niet van bewust was. Je trouwt uit verliefdheid, en je hebt parades een fiscale status aangenomen die je later zwaar zal worden aangerekend. Je gooit iets in je winkelwagentje en daarmee steun je onbewust een malafide regime of houd je kinderarbeid in stand. In deze gevallen kun je met enige rekkelijkheid zeggen dat je *onbewust* kiest voor onderdrukking.

Maar kiezen is in essentie een beslissing nemen, en daarvoor is hersenactiviteit nodig. In het gros van de gevallen die ik lees en hoor, voegt *bewust* niets toe aan de zin. Het lijkt een beetje op andere woorden die bij eindredacteuren een schrapreflex teweegbrengen. *Nogmaals* in 'De directie herhaalde nogmaals dat ze zich engageert om naakte ontslagen te vermijden'. *Duidelijk* in 'Een duidelijk voorbeeld van een win-winsituatie'. *Heel erg* in 'We komen heel erg goed overeen met Raf'. *Van zijn kant* in 'Rosinski van zijn kant is op zijn 66ste een legende'. *De nodige* in 'Als dat het geval is, zal Marseille de nodige moeilijkheden ondervinden'.

En toch. Als het zo hardnekkig is, dan moet het wel ergens voor dienen.

Vaak zijn deze woorden een schreeuw om aandacht. De spreker wil gehoord en au sérieux genomen worden en gebruikt daarom meer en krachtiger woorden dan hij nodig heeft. In het ergste geval lijkt hij daarmee op iemand die in wanhoop uit een put tracht te komen en zo verbeteren tegen de muur van zand aan trapt dat die inkalf. Want een druktemaker bereikt minder dan wie kalm blijft.

Een tweede verklaring voor het succes van deze overbodige woorden is de macht van het cliché. Sinds het archief van *De Standaard* elektronisch wordt bijgehouden, kun je daar 879 keer 'rood licht' in aantreffen, en 4410 keer 'groen licht'. Dat onevenwicht heeft alles te maken met brandweerkazernes die groen licht krijgen, buurtcomités, vakbonden, jeugdclubs en hier en daar een multinational. Als iemand ze ergens toestemming voor heeft verleend, dan verschijnt het 'groen licht' in de krant. Het lijkt wel alsof journalisten denken in clichés.

En ja, iedereen doet dat. We hangen tegenwoordig overal prijskaartjes aan, we tarten ieders verbeelding, we zoeken naar draagvlakken, we versterken de inwendige mens, we moeten alles kortsluiten, we houden de druk op de ketel, we ventileren onze mening en we gaan terug naar af.

Allemaal woorden waar we onbewust voor kiezen.

Blaffetuur

'En vergeet de blaffeturen niet dicht te doen als het donker wordt.' (Het Vlaams Woordenboek)

Ze stonden met z'n vieren voor de tempel van Aboe Simbel en een van hen moest plots denken aan het rolluik dat ze als jong meisje elke avond op verzoek van haar vader neerliet. U zult zeggen: had deze dame niets interessanter om over te denken toen ze voor de monumentale ingang van die Egyptische tempel stond? Nee dus. Zo werkt nu eenmaal de menselijke geest. Die volgt vaak nog een grilliger weg dan de Nijl door de woestijn.

Even later begon de discussie over de naam van dat luik. 'De *blaffetuur*', zei het destijds meisje. 'Nee,' zeiden de anderen, 'een *blaffetuur* laat je niet neer, het is een luik en dat open en sluit je zoals een deur.' Ze kwamen er niet uit en om hun vakantie niet te verknoeien zochten ze een scheidsrechter en dat was ik. Mocht ik mijn vakantie verknoeien.

Spontaan gaf ik de luikendraaiers gelijk. In mijn dialect zijn *blaffeturen* tweelingbroertjes die je eerst buiten dichtklapt en dan binnen vergrendelt. Of openklapt en dan met gietijzeren mannetjes belet weer dicht te waaien met de wind. Maar er bestaan ook enkelvoudige luiken, en die zul je dan ook wel *blaffeturen* noemen, neem ik aan. Omdat de vraag me intrigeerde, ben ik het na onze reis toch even gaan opzoeken. En kijk: ook in de woordenboeken vind ik dalende en zwaaiende *blaffeturen*. In een woordenboek van het Antwerps staat alleen 'rolluik', maar in het *Algemeen Vlaamsch Idioticon* is het een 'blind eenner venster'. En er is meer.

Om te beginnen is *blaffetuur* of *plaffetuur* geen plaatselijk dialectwoord. Het komt in heel Vlaanderen voor, en zelfs in delen van Nederland. Toch noemt Van Dale het 'gewestelijk'. En als we toch in het dikke woordenboek zitten: daar draait een

blaffetuur naar binnen open. Dat zal dan niet om een houten luik gaan, maar eerder om een lichte zonnewering binnen in huis.

Maar waar komt het woord vandaan? De interessantste verklaring geeft Frans Debrabandere in zijn etymologische woordenboeken van de Vlaamse dialecten. Hij wijst erop dat het zestiende-eeuwse woordenboek van Kiliaan de *blaffetuere* al kende en omschreef als een papieren of perkamenten vel in een venster. Dat was toen er nog geen glasramen waren. Volgens Debrabandere is het woord Vroegmiddelnederlands. Het zou dateren van de veertiende eeuw in de vorm *blaveture*, een afleiding van *blavet*, wat zoiets als 'blauwtje' of 'blondje' zou hebben betekend. Het gaat dus om een lichtdoorlatend vel dat voor het gat van een venster was gespannen, een voorloper van onze ruiten.

Als je voor Aboe Simbel staat, lijkt een eeuw of zeven een detail, maar ik duizel wel van de leeftijd van dit woord. Dus als u nog eens over iemand met grote oren zegt dat hij een imposant stel *blaffeturen* heeft hangen, zeg het dan wel met het nodige respect.

Bricoleren

'Dit is het toppunt van bricolage.' (Jef Tavernier)

Elke Belg die een beetje in politiek geïnteresseerd is, herkent politieke bricolage. Onenigheid tussen de partijen wordt hier vaak opgelost door een zodanig ingewikkelde regeling dat elke politicus haar tegenover zijn eigen achterban kan uitleggen als een klinkende overwinning, én tegenover zijn tegenstanders als een eenmalige toegeving waarvoor later iets substantieels in ruil gevraagd zal worden. Deze keer ging het over het gewicht van de lijststem bij de gemeenteraadsverkiezingen. Vlaams Parlements lid Jef Tavernier noemt het 'een absoluut toonbeeld van slecht bestuur'.

Wij willen geen reclame maken. Maar Brico, helpt ons dat in zijn reclamedeuntje niet 'alles te verwezenlijken'? Toedoot-toe-dóém?

Het is een verhaal met omwegen dat ik vandaag te vertellen heb. We beginnen bij de stand bouwmaterialen. Uit het Germaanse woord *breken* ontstond onder meer het woord *brik* voor steen, en die steen gebruikten de Italiaanse legers toen ze in de middeleeuwen experimenteerden met reusachtige slinger-toestellen die ze *bricola* noemden.

Ik vermoed dat het bij de belegering van een paar Franse kastelen lelijk mis is gelopen, want toen die Fransen waren bijgekomen van het lachen, gebruikten ze het woord *bricoler* in hun taal voor 'terugstuiteren'. Ze vonden het als militaire techniek niet meteen iets om te imiteren, maar ze zagen er wel een leuke toepassing voor, met name in het biljartspel. Een speler maakte een bal *par bricole* als zijn bal tegen een band stootte voor hij, met opzet of per toeval, een andere raakte. Zo werd ook het woord *bricoleren* in de eerste woordenboeken van Van Dale omschreven: 'door terugstuiting een bal maken'.

Overigens gaven de militairen het niet op. Een stel artilleristen heeft later nog het *bricolshot* ontwikkeld. Voor die techniek

gebruiken ze een muur als biljartrand om hun projectiel op af te ketsen, waarna dat zijn doel moest raken. Er zijn van die techniek sterke staaltjes getoond in enkele Suske en Wiskes, maar of het daarbuiten ooit is afgelopen zonder blijvende ruzie met de omwonenden, is me niet bekend.

Het was natuurlijk verleidelijk om de uitdrukking ook figuurlijk te gaan gebruiken. Als je iemand met een omwegje schade wilde toebrengen, deed je dat in het Frans en onder chique Nederlandstaligen ook *par bricole*. In het woordenboek van Verschueren uit 1930 had *bricoleren* twee betekenissen: '1. op de band spelen in het biljartspel; 2. omwegen gebruiken'.

Het is maar een klein omwegje meer naar de betekenis die elke Vlaming tegenwoordig in het woord *bricoleren* ziet. Wie onvoorspelbare, stuitende omwegen maakt, bokkensprongen zeg maar, doet dat misschien in een poging om zich uit een hachelijke positie te redden. Om met lapwerk zaken te repareren die onherstelbaar lijken. Kortom: om politiek te bedrijven op z'n Belgisch. Of hoe we op het eind van dit verhaal toch weer terechtkomen tussen de materialen om gaten te vullen, breuken te lijmen en, als het nodig is, lekken te dichten.

Conducteur

'Treinbegeleiders zijn onmisbaar om een trein te laten vertrekken.' (De Standaard)

Een treinkaartje kost veel geld. Om ons na onze reis het knagende gevoel te besparen dat we evengoed zonder kaartje hadden kunnen reizen, zet de spoorwegmaatschappij vriendelijk personeel in. Deze mensen vertellen ons waar de trein 'haltes heeft', en ze vragen naar onze 'plaatsbewijzen', waar ze met tangen geheimzinnige codes op achterlaten. Maar hoe moeten we deze mensen noemen?

De Belgische spoorwegmaatschappij spreekt van *treinbegeleiders*, en dat woord tref je steeds vaker in de kranten aan, ook al omdat ze steeds vaker in conflict komen met reizigers, en dat is de beste manier om de media te halen. In Nederland is de treinbegeleider onbekend, en toch worden ook daar onze kaartjes geknipt. En wel door een *conducteur*, een woord waar velen misschien van denken dat het dialect is, of gewoonweg Frans.

Er is iets curieus aan de *treinbegeleider*, en dat komt doordat *begeleiden* acht betekenissen heeft, volgens Van Dale. Naast enkele technische, onder meer uit de scheepvaart, kun je als begeleider bijvoorbeeld iets of iemand 'vergezellen', je kunt iemand 'bijstaan met raad en daad', en ook als muzikant 'mee-spelen'. Dat heeft consequenties als we samenstellingen gaan maken. Een leerlingenbegeleider helpt leerlingen, maar een reisbegeleider gaat mee op reis. Je kunt je dus afvragen: hoe begeleidt een treinbegeleider een trein? Loopt hij er bijvoorbeeld de hele tijd naast? Of begeleidt hij de reis op de piano? Stimuleert hij de trein om toch maar door te rijden naar het volgende station? We kijken hier naar de bodem van een beker vol koffiedik.

Als de Belgische spoorwegmaatschappij de *conducteur* wil afschaffen, zit daar ook een communautair kantje aan. Het woord komt van het Latijnse *conducere*, wat 'samenbrengen' of

‘begeleiden’, van mensen of van dieren, betekende. Dat leidde in het Latijn nog tot *conductor*, ‘pachter, ondernemer’, en in het Frans tot *conducteur*, ‘leidsman’.

Het Franse werkwoord *conduire* betekent ‘besturen’, maar ook ‘sturen’. Een automobilist kun je daar zien *conduire* als een echte *conducteur*.

Ook een Franse trein wordt bestuurd, en wel door een *conducteur de train*. Dat woord bestaat ook in Wallonië. In Vlaanderen neemt een *treinbestuurder* de cabine over en in Nederland een *machinist*. De kaartjes worden in Frankrijk geknipt door de *contrôleur*. In Franstalig België wordt die *contrôleur* plots een wat vriendelijker *accompagnateur*. Dat beroep bestaat ook in Frankrijk, maar daar is het iemand die kinderen vergezelt op verre treinreizen. In Vlaanderen moet je je kaartje laten zien aan de *treinbegeleider* en even boven Essen aan de *conducteur* (maar niet in de locomotief!)

Tussen Brussel en Roosendaal verandert de *conducteur* dus volledig van beroep. Verbaast het u dat het treinverkeer tussen Parijs en Amsterdam vaak vertraging oploopt?

Dach

‘Waar is het wetenschappelijk bewijs dat ze niet meer kunnen spellen?’ (André Mottart)

Omdat ik gepromoveerd ben tot jurylid bij het Groot Dictee der Nederlandse Taal, heeft mijn dochter mij naar een chique kap- per in Leuven gestuurd, want ze wil niet dat ik met een verwil- derde ragebol op de televisie verschijn. Ze schoof me daarom dis- creet een glimmend kaartje toe, waarop in kapstershandschrift het moment van de afspraak genoteerd was: *donderdach*.

Nu ben ik de laatste om iemand te taxeren op zijn taal- gebruik. Een spelfout is voor mij nog nooit een reden geweest om iemand minder au sérieux te nemen. Ik maak er immers zelf meer dan genoeg.

Maar ik heb geen talent voor kappersgesprekken. En ik kon toch niet de hele tijd naar mezelf zitten te kijken in de kappers- stoel? Trouwens, ik moest als nieuwbakken jurylid toch leren streng te kijken naar spelfouten? Dus concentreerde ik me drie kwartier lang op de vraag waarom zo’n vingervlugge en (geluk- kig voor mijn oren) trefzekere kapster zo’n eersteleerjaarswoord verkeerd kon spellen. Was zij zo’n product van het vermaledijde vaardighedenonderwijs, waar leerlingen niks van leren? Of was het precies haar schrijfvaardigheid waar het aan schortte door- dat ze te veel literaire theorie had moeten slikken?

De juffrouw was vijfhonderd jaar te laat geboren. In de mid- deleeuwen was *donderdach* een gewone spelling, naast *donder- dag* en *donderdagh*. De gewoonte om de grondvorm van een woord in het enkelvoud en meervoud op dezelfde manier te schrijven (*paard - paarden; dag - dagen*) is pas in de zestiende eeuw algemeen geworden.

Wij doen dat nu spontaan, maar een regel daarvoor formu- leren is niet gemakkelijk. Het is niet ‘omdat’ je *paarden* met d hoort dat je wel verplicht bent *paard* met d te schrijven. Om

maar iets te noemen: we zeggen wel *huizen*, maar we schrijven *huis* niet met een z. En we schrijven *vijf* niet met v, terwijl we wel *vijven* zeggen.

Onderwijzers hebben dan ook de grootste moeite om kinderen te leren waarom *lach* met ch is en *dag* en *vlag* met g. In Vlaanderen wil dat nog meevallen. Daar hóór je nog het verschil tussen *vlaggen* en *lachen*. In Nederland niet meer. Er zijn daar rijmwoordenboeken op de markt waar deze twee in hetzelfde kolommetje staan.

Waarom schrijven we *klaagt* met g en *klacht* met ch? Waarom *keukenkruid* met d en *buskruit* met t? Waarom zijn *aardse bezittingen* met d en is *aartsluigheid* met t? En hoe komen we aan *virtuoze* en *viscose*? Aan *grind* en aan *grit*?

De kapster begon mijn wenkbrauwen bij te knippen en ik moest mijn ogen sluiten. Het begon me te duizelen. Hoe had ik dit allemaal kunnen leren?

Toen ik mijn ogen weer mocht openen, zag ik een keurig gekapt jurylid. En er was ook niks mis met de rest van mijn donderdag in weerwil van de spelfout.

Als straks een goedgetrainde speller struikelt over een *tweezitscrapaudtje*, waarom zou ik deze bijdehante kapster dan haar wat mindere *dach* niet vergeven?

Dag

Johan. 'Mia.' (op de werkvloer)

Twee mensen lopen toevallig op elkaar af in de gang tussen twee bureaus. Ze kennen elkaar, want ze werken aan die bureaus. Toch vermijden ze oogcontact zolang ze buiten gespreksafstand zijn.

De een staart in de lege koffiekop in haar hand. De ander kijkt even naar de achterkant van het document dat hij gaat kopiëren. Pas als ze elkaar tot op twee meter benaderd hebben, kijken ze synchroon op, glimlachen even en zeggen elkaars voor-naam: 'Johan.' 'Mia.' En dan lopen ze verder, naar de koffie-automaat en naar de fotokopieermachine.

Ik heb me al vaak verwonderd over het opbod aan vriendelijkheid van mediamensen die hun publiek aanspreken. 'Goede avond' is lang niet goed genoeg meer. Het moet ten minste 'een heel goede avond!' zijn. Op de werkvloer doet zich de omgekeerde beweging voor. We doen het daar met steeds minder woorden.

Het is, naar ik vermoed, honderd jaar geleden begonnen. In het eerste woordenboek van Johan Hendrik Van Dale (1872) is bijvoorbeeld wel het wonderlijke werkwoord *goedenachtermiddagzeggen* (voltooid tegenwoordige tijd: *ik heb goedenachtermiddaggezegd*) opgenomen, maar bij het trefwoord *dag* staat niet dat het gebruikt werd als groet. Wel vind ik bij het zelfstandig naamwoord *de goedendag* dat het wapen zo genoemd werd 'naar het *Goeden dag!* dat de Vlaming, onder het toeslaan, zijn vijand spottend toeriep. In den sporenslag bij Kortrijk (1302) hebben de goedendags wonderen gedaan.'

Ik heb zo'n donkerbruin vermoeden dat men tot het begin van de twintigste eeuw om iemand te groeten meestal *goedendag* of iets dergelijks zei. Het deel dat de letter d behandelt in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* is samengesteld in 1908.

De redacteur heeft wel al opgemerkt dat *dag* als groet wordt gebruikt: ‘Als verkorting van *goedendag*, is *dag* als afscheids- en welkomstgroet zeer gewoon. Het wordt ook bij avond en nacht gebruikt.’ Maar meer aandacht is het niet waard. Tegenwoordig besteedt Van Dale daar een aparte ingang aan: *dag* als tussenwerpsel. Met niet alleen de neutrale betekenis (‘dag meneer!’), maar ook een ironische (‘ja, dag hoor!’) en daarvan afgeleid: ‘zeg maar dag wintersportvakantie’.

‘Goede(n) dag!’ werd dus ‘Dag!’ in gesproken en geschreven taal. Je leest het nu vaak aan het begin van een mailtje dat je krijgt van iemand die je niet te formeel wil benaderen (‘Geachte heer’), maar toch ook niet familiair wil doen (‘Beste Johan’). Zo iemand zegt: ‘Dag Johan’. Omdat mailtjes snel over en weer gaan, kun je iemand die net zoals jij aan de pc zit te werken, misschien in een uurtje wel een keer of drie ‘Dag’ wensen. Dat is wat overdreven. Veel mailers gaan daarom vanaf het tweede berichtje over op het ietwat kordate: ‘Johan’. Simpelweg de voornaam, wat in een brief uitermate brutaal zou zijn.

En zo hebben we de goedendag gewoon afgeschaft. Terwijl die in 1302 zo veel wonderen heeft gedaan.

Deuvekaters

'Ziel- en ideeëloos Anderlecht deelt de punten met Moeskroen.' (De Standaard)

Wie er zich een beetje in heeft verdiept, heeft zich zeker al verwonderd over al de onwaarschijnlijke schrijfsproblemen waar spellinggidsen oplossingen voor aanreiken, die ze in gedetailleerde regels beschrijven. Die regeltjes illustreren ze met voorbeelden, maar omdat het over zeldzame kwesties gaat, volstaan woorden uit de tuin en de keuken niet. Wat in die spellingboekjes de revue passeert aan wonderlijke woorden, je houdt het niet voor mogelijk.

Het is geen nieuw verschijnsel. In het Groene Boekje van 1995 verscheen het woord *agentenuniformrokje* als voorbeeldwoord om een regel te illustreren die zei dat... Ja, wat wilde die eigenlijk duidelijk maken? Zoekt u het even op, het staat op bladzijde 25. Als u toch op die bladzijde bent, geniet even van *directeurenoverleg*, van *plantenetend* en op de tegenoverliggende bladzijde van *juniachtig*, *komediespel* en *derdendaags*. Allemaal woorden die zonder meer een verrijking van uw woordenschat betekenen als u ze wat vaker zou gebruiken.

Als we verder teruggaan in de geschiedenis, komen we bij het bijbeltje van 1954 waar de meesten van ons mee hebben leren spellen. Daar staan pareltjes in als deze: *lachduif*, *komiekeling*, *spionnenloon*, *bonzenpraktijken*, *meisjesjaloerie*, *veldheersgenie*, *kleine-boerenpartij*, *spijkerbalsem*. En mooie voorbeeldzinnen: *'s Nachts sluipen de dieven rond*. Om aan te tonen dat na een apostrof pas het tweede woord van een zin een hoofdletter krijgt, maar ook dat je altijd ramen en deuren moet sluiten voor het slapengaan.

In de nieuwe uitgave van het Groene Boekje worden de regels geïllustreerd met onder meer *bedrijfs-pc-netwerk*, *VTM-achtig*, *65+-dom*, *nepopenhaard*, *deactualiseren*, *miniuitrusting*, *maffia-*